

EUSKALDUNARI
JOXE AZURMENDI

EUSKALDUNARI

Irakurleak liburu bat hartu dizu esku artean. Eta irakurleak lehenengo jakin nahi du, zein interes duen liburu honek. Zergatik da interesgarri *Euskal Idazleak, gaur*.

Orain arte euskal literaturaren *historiak* egin dira: badituzu erdaraz eta euskaraz. Baina gure literaturgintzaren mundua ezagutzeko, azterketa soziologikoak behar-beharrak ditugu. Ez, noski, soziologia modan dabilelako. Euskarazko literaturgintza zerbait berezi da, ezagutu ohi ditugun literaturen artean. Eta hori da arrazoi bat, zergatik euskal literaturgintza ezagutzeko, soziologia inportante den.

Literatur lana

Lana da euskal literaturgintza. Lan gogorra. Esker gutikoa. Zaila. Gaizki ordaindua. Lanabes egokirik ere gabe egiten duguna. Nekez eta oker ikasten dena. Burutu ere nekez eta oker burutzen dena.

Baina ez da hori batez ere, arrazoi bat izanik, soziologiaren inportantzia ematen duen arrazoia. Izan ere, zer ez da lan eta zer da erraz, Euskal Herrian... Ez gara, orain, idazleak lantuan hasiko. Fabriketan ez da errazago. Gaixozaintsek, baserritarrek, irakasleek eta andereñoek, kamioizaleek, etxeakoandreek, arrantzaleek, ez dute lan errazagoa. Herrisketako apezak, tabernetako zerbitzariak, neskameak, ikastoletako haurrak, ez dira errazago ari. Horiek ere herrigintzan ari dira. Eta ez da erraza politikan lan egitea. Herrigintzan ari zaizkigu horiek ere. Horiek batez ere. Eta ordaindu, heriotzez, espetxez eta herbestez, ordaindu zaie. Batzuei, beren bizi guztirako kaltez. Lan zaila eta gogor pagatua.

Literaturgintza ez da hori. Baina historiak guzti horrekin ia bat egiten du gure kasuan. Literaturgintza, Euskal Herrian, eginkizun kultur-sozial,

politiko, literario nahasia duzu, egunoro beste inon baino nabar-nabarmenago. Eskuz-esku doa politikoaren lanarekin eta pasioarekin. Euskal literatoa mila eratan lotuta dago eta lotuta sentitzen da baserritarrarekin, ikastoletako haurarekin, tabernan dabilen gizonarekin. Liburu mordoska bat bildu eta bere hortan aztertuz, ez zinateke inoiz ailegatuko gure literaturgintzari antz ematera. Testuinguru bereziari begiratu behar. Literaturgintzak bere sentidua dizu guretzat.

Joan Mari Torrealdayren azterketan alderdi ia guztietatik erakusten da, egungo idazlangileak zein baldinkizunetan egiten dizun lan. Idazlearen jatorria, xedeak, liburua salgai jartzeko kalamitateak, haren lan tresnak, argitaletxeekiko buruhausteak. Nola ikasi zuen idazten. Begira: hori ere ikusi beharra dago euskal idazleaz ari bagara. Erdal idazleagatik ez dugu galdetzen: non ikasi zuen idazten. Non ikasiko zizun, bada: eskolan. Baina euskaraz idazten ez da ikasten eskolan. Ez du lan makala izango euskal idazleak horixe bera.

Euskal idazlea langile artean langile duzu. Pentsamendua produzitzen dizu. Errealitateak, ametsak, espresioak. Argiak eta koloreak. Protestak. Penak eta itxaropenak. Gezurrak, noizean behin egiantz batzu. Denbora pasa-kizunak eta estudioak. Irudi eta irudipen. Hitzak produzitzen dizkizu. Baina euskaraz, Euskal Herriaren hitzak. Eta ongi dakizu, euskal herriaren lanak zailak, eta gogorak, dira. Ez errazena, euskal herri mutua-ren hitzak produzitzea.

Herri mutua

Herri mutua da euskal herria. Azken urteotan, batez ere, gerraz gerozkoan, zauriz eta odol jarioz gehiago hitz egin behar izan dizu, ahoz baino. Hori izan da urteotako euskara garbia. Isil-isilik mintzo da, Basaurin, Segovian, Euskal Herria. Burgosen. Erori zaizkigunen hilobietan. Intxortan, Bizkargin, Lemoan, Durangon, Gernikan, Santoinan.

Baina lehenago ere. Euskaldunak etxean bakarrik izan dizu libre hitz egitea. Euskaraz. Agirian, jendaurrean, hiru ximinoak bezala ibili behar zuen: ez ikusi, ez entzun, ez mintzo. Erdaraz bakarrik zuen libre, ezer esatea, edozer gauza entzutea, nahi zuena ikustea. Hau da, hori dena jauntxoek eta nagusiek zuten libre eta beste inork ez.

Euskara ez da inoiz iritsi euskaldunaren mintzabide oso izatera, ez delako inoiz mintzaira ofizial izatera heldu. Eta horregatixe, halaber, euskara ez da herri osoaren hizkuntza bakarra sekula bihurtu. Euskalkitan hautsita ibili zaigu beti. Eta, horregatixe, baserritarren eta arrantzaleen eta olagizonen hizkuntza izan da euskara. Laneko eta sutondoko hizkuntza. Gehienez ere feriaraino eta elizaraino balio zuen, etxetik kanpora. Baina ez Donostiaraino edo Bilboraino. Han euskaldunak seko mututu behar zuen eta erdaldunari lekua utzi: hauzitegian, administrazgoan, merkatalgoan; seminarioan, koartelean, moja eta fraide komentutan; trenetan. Kanean ezkutatu egin behar zuen euskaldunak. Eskoletan, satorrak baino lurperago ezkutatu behar zuen, kristorenak eramango ez bazituen ume gaixoak. Hizkuntza barbaro eta lotsagarritzat jota zegoen

euskara. Jauntxoek eta seinoritoen burla-terrorismoaren ihesi ibili behar izan du beti. Hizkuntza klandestino bat da. Persegizioagatik behin eta lotsagatik hurrengo.

Mendi herri mutua, euskalduna. Herri atzerantz doana, alde guztietatik hauzok herstuturik, lurra galduaz inguru guztian eta bizia galduaz bizi guztian. Euskal literatura ere, errezo eta negar literatura da, hortakoz: erlijiozko liburuak eta bihotzaldi poesiak. Etxe barreneko literatura lotsatua, beldurtua.

Arana Goirenen garraisia

Aurretik ere izan dira, saiatu direnak, euskarari *behar duyen thornuya* ematearren: nafar idazle haundiak, batez ere; lapurtarrak, gero; Aita Larramendi, XVIII. mendean. Baina Foru Batzarretara deitu ohi zuten suak eta adarrak mendietan itzali zirenean, Sabin Arana Goirik bota duen garraisi desesperatua, hura izan da, herri mutua garraisika jarriko duena gizamendearen haseran.

Gerra aurrean lan asko egin da euskara Euskal Herriko hizkuntza nazional bihurtzarren.

Altxamendu faxistak, ordea, egundoko mututasunik eta itsualdirik beltzenean lurpera zuen berriro Euskal Herria. «Bethiko gaua, gau lazgarria, begietara zait jausi», errepikatzen zuen Salvatore Mitxelenak, gerra ondoko ilunaldiaren esponente bikainena bera:

Zoritzarreko gerratea, bai,
gaitz denen iturburua.

Eta, etsi ezinda, ia etsita:

Adio,
Euskal Herriak dario.

Elkar lan

Gerra osteko literatura ez da literatura egitea xede duena: herriari mintzabide emateko sortu dena baino.

Aldez aurretik argi eta garbi utz dezagun, zein sentidutan mintzo ohi garen egungo euskal *literaturaz*. Hitz honek bere esanahi propioa bait du egungo Euskal Herrian.

Beharbada lehenago uste zen, «literatura onik» sortuaz gero, euskaldunek ikusiko zutela eta herria mintzatuko zela, lotsa eta konplejo gabe, eta euskara ere onik zela. Gaur alderantziz uste dugu: Euskal Herria euskaraz mintzo bada, eta bizi bada, sortuko da literatura, eguna datorenean.

Beraz, gure eritzian, inportantea ez da literaturarik izatea. Autore inportanteak izatea, adibidez. Egon ere ez dago, beharbada, gerra aurrean bezalakorik. Baina, egonda ere, ez luteke halako inportantziarik izango. Behin-behinezkoa eta beharrezkoa elkar lana da orain. Eta idazleak

«literaturarik» ez, baino herriaren hizketa produzitzen dizu. Isiltasuna transkribatzen dizu.

Euskal Herriaren epopeia ez bait dute egiten heroi bakan batzuek. Eta ez kantatzen Autore haundi bakarrek. Herriaren lanak egiten du historiako epopeia. Guztion artean, harriz harri, puntuz puntu, egingo dugu euskal poema haundia ere. Mintza bedi herria bere ahoz, ez besteren ahoz. Hori da gure poema nazionala. Euskal Herri euskalduna.

Egungo euskal literaturan ez dago —nire ustez— buruzagi eta gidari eta profeta distirante haundirik, argi eta izar; nahiz eta idolozeak, hemen ere, behin eta berriro ikus daitezkeen kapera zokoetan, aldareak eraiki nahita sailduren bati. Elkar lanaren garaietan gabiltza. Literaturatik landa hola da. Literaturan halaxe dela, ohartu ez duena, despistaturik dabil. Inoren hagiografiarik ez, baino soziologia, dagokio gure denborari.

Euskal idazleak, indibidualitate bitxirik edo ez, baino ekipo bait dira. Lankide. Elkarren maisu eta ikasle. Indibidualitate apartik ere badugu, noski. Baina interesatzen duena ez da hori. Idazleak ekipoan ari duena, interesatzen zaigu ateka honetan, bizi garen bezala. Guztiz sozialdu da idazlegoa. Literatur euskara batua sortzeko ahaleginak horren seinale dira, seinale bat. Inportantea ez da, bat edo beste zer dabilen bere gaberan. Bai, herria kalean dabilen.

Beraz, historia aldetik begiratu beharra dagoena aparte, azterketa soziologikoa dugu bide aproposena, egungo euskal literaturgintza ulertzeko: lana delako eta elkar lana delako.

Ohituta gaude, izan ere, gaizki ohituta, «literatur historiarik» eskaintzen zaigunean —errusiar literaturaren historia, literatura ingelesaren historia— autore mordoska baten eta obraren batzuen berri aurkitzera, ez justu historiarik eta ez literaturarena justu, puska literario batzuen baizik. Literatoen historiak. Literatur obren historiak.

Euskal literaturgintza bera ezagutzera ematekotan, askoz hobeto ematen dizu azterketa soziologikoak. Torrealdyk ez bait dizu minuta bakarrik erakusten: sukaldea bera erakusten dizu. Eskaratza.

Mundu zahar

Sukalde txino bat ikusten duenak lehenengo aldiz, ezin antzeman dio hango pote, lapiko, belar, zuztar, haragi, arrain eta olio iskisalda lardaskari. Halako zerbait iruditu behar zaio, gure triki-trakuak ezagutzen ez dituenari, euskal literatura gaur.

Buruhauste xelebreak dauzka euskal literaturak: batek halako euskalkitan idazten duela, euskara batuan besteak, eta abar. Gaztelaniazko edo frantsesezko literaturetara ohiturik dagoenak, ez du gutiago sentituko, gauzaren batzuk falta direla, literatura horietan ohizkoak: egiazko «eskola» literario diferenterik ez dago, esate baterako. Ez dute, behintzat, beste literaturetako inportantziarik.

Egia da: gure literatura ez da normala, normala ohizkoa bada. Gure literatura ez dago gaztelaniazkoaz edo frantsesaz alderatzerik. Azterketari falta zaizkiola, irakurleak usteko duen alderdi batzuk, hortakoz, azterketak ez, baino euskal literaturak berak falta ditu. Beharbada begira zitezkeen alderdi horiek ere apurtxo bat gehiago. Baina, bene-benetan, egungo literaturgintzan arazo sekundarioak ditugu. Biharkoan inportantzia gehiago izanen dutela, denok espero dugu.

Historiak esplikatzeko du, zergatik dabilen, dabilen eran, egungo gure literatura. Historiaren erdian, historiak ukitu gabe ibili bait da euskal idazlea: mundu guztian dilubioa ari zuen, baina hura Noeren Arkan. Patxada-patxadan eta seguritatean. Harrapatu du dilubioak hura ere, horratio! Eta horixe da egungo literaturgintza.

Euskal literatura zahar gehiena, kasik dena, baserriari itsatsi zaio XX. mendera arte. Baserri maitaleak ziren literatura hori egin digutenak: agian jatorriz baserrikoak ere bai; baina ez baserriarrak, bizibidez eta lanbidez. Horrek bere tankera eman dio. Han daukagun baserriak, baserri munduak, baserriko errealitatea oso goi-goitik tranzenditzen bait du. Baserri metafisikoa da. Tradizio sanoen etxea; bakearen kutxa; harmonia prestabilitu guztizko gizarte patriarkala; sendi harremanetako gizarte gozo eta ederra; ordenu perfektoaren mikrokosmoa. Arkadiarik ez da. Baina bakarrik, euskal irudipen puritanoek esijitzen zuten Arkadiak, rigoroski moral eta xuxen-xuxen izan behar zuelako. Arau eta ordenu beti seguruen erreinu konplitu. Monastegi sekular: *ora et labora*.

Euskal literatura sinesmen katolikoaren mundu seguruan ibili da orobat: dotrinek, dogmek, sermoiek, festa egunek eta ohitura garbiek, irmoki aseguratutako gazteluan. Inoiz handik kanpora ausartu bada, gaztelu herstuagoan eta garbiagoan sartzeko izan da: badugu literatura kalbinista hondar bat.

Biderik zapalduenetatik eta ohituenetatik ez da irten. Formari bagagozkio, beraz, gehiena trataduak egin dira, dotrinak nahiz sermoi eta irakas liburuak. Eta hori ere arimari begira ia dena. Haragiarekin ez da arriskatu euskal literatura. Ezta forma literario egiazki libreekin ere. Kreazioaren beldur izan da.

Ia beti, eta geroz gehiago, etxe inguruko euskalki ezagunean ibili zaigu. Etxeko eta hauzoko euskararen. Gurasoei ikasitako euskara goxogoxoan, seguruan. Alegia, hori egitea ez da lortu. Lortu dena, izan da, sutondotik aldentzeko ikara izatea. Idazlea, bere euskararekin, beti amaren gonapean bezala ibiltzea. Ez da bide berritatik menturatu. Beti etxeko seguritatean, hizkuntza aldetik ere.

Gerra aurreko belaunaldiak ezin irauli izan zuen mundu hori, aski menturatu arren. Hein haundi batetan, mundu horrexen menpean zegoelako bera ere. Gainera, bidea moztu ziotelako. Faxistek Lauaxeta poeta Gasteizko presondegian garbitu zuten. Granadan bakarrik ez dira afusilatzen poetak.

Beraz, irakurleak ez du harritu behar, orain etxea hankaz gora ikusten badu, eta literaturgintza nahasi honek, haren ustez, eginkizun zinez harrigarriak eta oso guti literarioak ere badarabilzki. Historiak hortara

gaitu. Gure hazaldiari tokatu zaio hasi eta moztutakoa jarraitzea, eta lanari barnagotik lotzea. Nola ari den, Torrealdayren azterketak erakusten ditu. Ari da nolabait. Zuzen ala oker, orduak jotzen zuen eginkizuna, horixe zen: industri gizartera jaitsi baserrietatik, euskara kaletartu, euskara batu, pentsabide modernuetan murgildu, forma literario berriak urratu, produzio literario normal batetarako azpiegitura ezarri eta sendotu, obra esporadikoen literaturarik izaten ez jarraitzeko. Torrealdayren eskutik hori dena ikusten duzu xehe-xehe.

Nire ustez, Torrealdayk mundu zahar bat agertzen digu gehienik: hau da, oraintxe artekoa. Mundu zaharretik berria nola hasi den. Nola oinarriak bota diren. Literatura berriak hasera nola hartu duen. Azterketa honek ederki erakusten duenarekintxe, hersten den orain arteko mundua.

Mundu berri

Baina orain, egun hau, bihar eta etzi ere bada. Orain mundu berria dator: azterketa honek erakusten digunarekin hasita dagoena.

Hortan ari da eta hori du euskal literaturak betekizun larriena: mundu berri bat ireki. Egungo mundua bere gain hartu eta biharkoan zulatu, bidea hersten duen hormatarrean ateak zabaltzeko.

Torrealdayren merezimendu bat, hain zuzen, azterketa soziologiko zehatza egin digunez gero, euskal literatura batez ere eginkizun dugula, erakustea da. Azterketa honek piska bat larru gorrian uzten gaitu.

Gauzak diren bezala dira, gustatzen ez bazaizkigu ere. Orain arte katetan egon gara. Katetik eraman gaituztelako, batik-bat. Baina geu kate artean genbiltzalako ere bai. Gainean generamazkien mila eratako zentsurak, urteen eta pisuaren poderioan, barrura sartu zaizkigu. Abandonoz beteta dago gure iraganaldia. Gure historia, gure histori falta da. Euskal idazleak ez du bere buruan konfiantzarik, — izenordekoz josita dago literatura; aurpegia moztuz estaltzen dizuten idazlez. Barruko kateak hautsi behar dira orain, mundu berrirantz abiatzeko. Lotsak, beldurrak. Tabu eta konplejoak. Autozentsurak. Nagikeriak eta zabarkeriak.

Herri berri

Helburua honela bada: «maila guzietan, euskal nazio eta herri kultura berregin eta aitzinaraztea, eta Euskadiko gizarte osoa euskalduntzea eta euskara erabiltzearen normalitatea, egungo egoera trilinguetik hasiaz», helburu horri begira ibili beharko du literaturgintzak.

Helburua euskal nazioa da.

Helpideak, ordea, literatura baino gehiago izan beharko dute. Literaturak bere partetxoa egingo du. Baina edozeinek ikusten du: hori ez da letra bidez lortuko. Eta hori horrela, kondizionamendu horiek onartu beharko ditu literaturak.

Sarri esan zaigu: euskalduna entzuleago dela, irakurle baino. Bidezko da. Mendez-mende eskolarik izan ez duen herriak, nahitaez entzuleago izan behar. Azkeneko bazter zokoraino heldu behar du euskarak. Ez du egingo liburu eta aldizkari bidez. Euskal literaturak gehiago aritu beharko du irratiz, telebistaz, kantaz, zinemaz: irrati teatroz, eta abar. McLuhanek, beste era batetan, arrazoi du guretzat: oraindik ez garelakoxe Liburu Arora heldu. Hainbat gutiago Literatur Arora.

Hobeki esan, euskal literatura bere Aroan dabil. Ez, gaztelauaren edo frantsesarenetan. Euskal literatura bere historiatik esplikatzen da; ez, besteren batzuekin alderatuaz. Euskal literaturgintza gure errealitate tristen esklabo bait da. Eta, bere borondatez ere, gure errealitatearen zerbitzari da: nazio deseginaren berregile. Idazlea ez dabil bakarrik: artistekin dago, Oteitzarekin eta Ibarrolarekin; politikoarekin, alfabetatzailearekin, periodistarekin, ikastolekin. Herriarekin, herrigintzan ari da eta.

Azpiegitura

Gogoia ez da aski. Asmoak, ideiak, planak ez dira aski. Literatura nahi badugu, literaturgintzarako baldintzak behar ditugu.

Askatasuna behar dugu, batik-bat.

Azpiegitura sendo bat lehenbailehen behar dugu, bihar baino hobe gaur, ahal bada atzo bertan, etorkizuna irabazteko. Orain arte daukaguna guti da: nekez bizi diren argitaletxeak; zabalkunde gutiko agerkariak; ikastola guti batzu (Unibertsitaterik ez, ordea); irrati programa labur batzu (telebistarik ez, ordea); liburu guti; literatura pobrea. Laguntza ekonomikorik ez.

Liburu produzioa gora eta gora joan dela urteotan, esango didazu. Egia da. Bultzada galanta eman diogu. Baina tope batzu jo ditugula, ematen du, hortan ere. Salmenta ez da ugartu. Goena jo dugu, apika. Idazleari gehiegi eskatu ez ote diogun, nago. Liburu eroslea ez ote dugun aski kargatu.

Bidean planto ez egiteko, egiturapen berriak sortu beharrean gaude lan guztiari. Azpiegitura zabaldu, irmotu. Irakurleak ugartu: irakurleria diferentziatu ahal dadin ere; liburu gehiago sal dadin; eta produzioa ugari eta diferentzia dadin, ondorioz.

Alfabetatzeko kanpainak arras beste oinarri batzuen gainean eratu beharra dago. Adibidez, soldaduska garaia aprobetxatu ahal izango da, beharbada, mutilei masan euskara irakasteko eta alfabetatzeko.

Idazleak profesionaldu beharra dago. Beti esaten da. Baina, idazlerik profesionaltzeko, idazleak ugartu beharra dago lehenengo. Bestela, dudentxoek mila gauzatan aritu beharko dute beti ere, *tutti-frutti-idazle*, berak besterik ez dago eta dena egiteko. Idazle kursoak antolatu beharra dago: Alderdietako, Sindikatoetako funtzionarioek euskaraz idazten ikas dezaten; beren idazleak eta itzultzaileak izan ditzaten; agerkariek beren

albistariak eta berri emaileak, eta abar. Orduan bakarrik izango du mugonik benetan literatoak, bere-bere lanetan libertatez murgiltzeko.

Literatura herrigilea

Idazle eta literato ez da berdin. Berdintsu bai, gure artean. Biharko Estaduak, sozialista ez balitz ere, pittin-pittin bat sozial izango balitz behintzat, berak hartu beharko luke zientzia eta teknikazko liburu produzioaren kargu. Berdin ikastoletako, Unibertsitateko, Alfabetatze Kanpainetarako eta, arrunt, Herri Hezkuntzarako izango den testu produzio guztiarena. Horrek ez dauka esku pribatuan jarraitzerik, kasualitateari abandonatuta.

Literaturak, ordea, Estaduaren laguntza baino gehiago eskatzen du. Eta ez ditut idazlearen talentua, etorria eta zazpi musak adierazi nahi; organizaio legez eskatzen duena baizik. Ez dago orain arte bezala jarraitzerik, ordu libretean produzitzen, tantaka-tantaka literatura sortzen. Literaturak benetako produzio sozial behar du bilakatu.

Baina literaturgintza normal baten lehenengo eragozpena, hemen, daukagun literatur konzeptua bera da. Errealitateari ez dagokion ilusioa bait da. Joandako urteotan idolo hanitz puskatu dugu; ukitu ezinezko guztia ukitu dugu eta eskukatu; aldare eta saindurik ez dugu zutik utzi; errespeto guztiak galdu ditugu... bat ez beste. Guztiz kurioa bait da hori. Mito denak —eta ez zirenak— literarioki denuntziatu ditugu; hau da, denuntziatzen genituen ilusioan anparatu gara, ausart eta bitore. Konplejorik ez dago hemen, edonor politiko izateko, filosofo izateko, eta Toledoko Artzapezpiku ere izateko, gogoak ematen badio. Ausardiarik ez da falta. Gehiegi. Baina literatura? Ikaragarritzko errespetoa sartzen du horrek... Idazle izatea gauza bat da: lana bait da. Baina literato? Hor hasten dira lotsak eta konplejoak eta ikarak. Zein ausartu nobelarik publikatzen, Hego Ameriketako nobelarien teknikak ondo-ondo menderatu arte? Poesia formalki perfektoak egin arte? Eta nola publikatu ipuinik, Islandiatik Kabo Hirirainoko narratiba estilo den-denak ondo-ondo aztertu eta ikasi arte? Eta nola publikatu antzerkirik, Brecht bera baino hobea zarela, seguru egon gabe? Hoberenik ez dena, ez da ona. Nola eman ezer argitara, sekulako esperimendu formalen bat asmatu ez baduzu? Beste dena desakralizatuz zihoan artean, literatura geroz eta sakrasantuago bihurtuz joan da. Literaturan obra perfektoak eta akabatuak bakarrik dira zerbait. Idolo zaharrak bota, idolo berriak altxa.

Puntu honetan, kritikatu ohi ditugun gerra aurrekoak bezalaxe eta okerrago, gabiltza; eta haien konplejo berberetz. Euskal literatura mediokre guztiaren kontra, kalitate bila jo zuten haiek. Modernotasun bila. Forma eder eta berri bila. Eta fede haundia zuten, obra haundi batzu idazten bazituzten —poema haundi bat, adibidez— salbu zela euskal ohorea eta salbu euskal literatura. Dudarik ez da, euskal literatura pobre dela eta eskas dela, eta denok horren konplejoz gabiltza, hilargia bera harrapatu nahita salto batekin. Prestijio bila. Akonplejaturik. Ez duguha intzat hartzen urrea besterik. Literatura monumentalala. Nahiko sofritu dugu lehen ere literatura pobrez.

Zer da, gero, guk nahi duguna: literatura eder, aberats, haundiren bat? Harrotzea al da, guk nahi duguna? Ala askatasuna, eta askatasuna besterik ez? Gure herria ttipi eta pobre da; ongi da, halaxe dela. Guk ez daukagu zergatik haundien haundikeria bila joan. Zer inporta digu, besteak aina garen ala ez garen, geu aina baldin bagara. Gure literaturak ez dauka zergatik besteena bezalakoak izan. Guk behar duguna da, bizi eta libre bizi. Libertatearen osagarri bat, hain zuzen, nork bere kultura eta literatura izatea da, nork bere neurrikoak eta bakoitzak behar bezalakoak; baina ez haundi izatea, hori ez da askatasun osagarririk. Haundik eta librek ez dute zer ikusirik.

Beraz, libertate literatura behar dugu. Herrigilea. Haurrek eskoletan ikasiko dituzten poesiak. Kopiatu eta kuttunari maiteminduak bidal diezaizkiokeen kantak. Norbait hiltzen zaigunean irakur dezagun saio bat. Barkazioetara eramago dugun nobela. Gure situazioa familian akkuratzen digun antzerkia. Erabiltzeko eta aprobetxatzeko gauzak.

Eta guk behar dugun literatura, da, herriak herriarekin duen komunikazioarena. Langileak langilearentzat egiten duen kontakizuna; amak haurrarentzat egiten duen antzerki antza; presoaren rapporta, denok ikas ditzagun gartzelako esperentziak; estudiantearen tunantekeriak, gurasoek jakin dezaten, zertan alferrik galtzen duten dirua.

Guk behar duguna, da, gizarte guztia espresa dadila. Libre-libre eta konplejo gabe espresa dadila. Komunika dadila bata bestearekin.

Prolet-kulturalismoa kritikatu dugu. Orain, halare, ordua da, ikastekoak ikasteko. Eta horixe dugu handik ikastekoena.

Literatura garaia

Hortik aurrera, bedeinkatuak espresioa eta komunikazioa arte eder bihurtu nahi dizkigutenak: «literatura», hots, literatura garai deritzana. Bedeinkatuak espresioarekin eta komunikazioarekin esperimenduak egin nahi dituztenak. Libertatea behar da hortarako ere; eta libertatea sortzen dute horrekin ere. Behar dugu, bai; baina etxegintza ez da teilatutik hasten.

Desilusio eta neke piska bat somatzen da, agian, teilatua egin nahita zebiltzan horien artean, edo esan dezagun hobeki, oraindik bukatu gabeko etxea edertu nahita ari zirenen artean, «literatura eder»gileen artean. Izan ere, lan gaitza izan bait dute. Gaitza, kondizio gabekoa.

Orain arte oinarrizko lanetan aritu gara gehienbat. Aurrerantzean, eraberritu beharra dago horien lan baldintzak. Literatoak hizkuntzaren nagusi behar du, lehenik. Eltzegilearen antzera, hizkuntza moldatu, itxuratu, erre behar dizu. Ez du ezer egiten, irudia moldatzen ari dela, buztina esku artean hautsa bezala desegiten eta apurtzen bazaio. Euskara batua ez da, behar dugun euskara eginaren hasera besterik. Euskarak behar ditugu: teknikoa, periodistikoa, baserrikoa eta kalekoa, poetikoa. Euskarak, pluralean, eta guztion euskara batua.

Idazleak askatasuna behar du kreatibo izateko. Hizkuntzari buruz, tradizioei buruz, inguruaren kontra. Herriaren problema larriei buruz eta herriaren kontra ere askatasuna. Kritiko izanez bakarrik da libre. Kritiko eta libre behar dugu literatura.

Libertate honek bai, aberastasuna suposatzen du: aberastasun kulturala. Obra ederrik posible da, izan, miseria gorritan. Errepresio beltzetan. Baina literatura ederraren produzioa normaldu nahi badugu, noizik behingo obrekin konformatu gabe, ezinbestezko dugu oinarrizko aberastasun hura. Hura indartzen dugula bakarrik, izango da literatura ederraren produzio normalik ere, posible. Bitartean, kometak agertuko dira gure zeruan, baina zerua ez dago izar.

Halare, gauzak ez dira orain hau eta gero bestea ibiliko. Elkarrekin batera joango zaizkigu. Ohartu dugu hori. Eta, beraz, gure literaturgintza oraintxe bertatik literatur azterketak egiten hasi da. Esperimentuak eta esperimentalistak abiatu dira iadanik. Euskara zirkoan aterako dutenak. Baina organizazio berri bat behar dugu literatur produzioan, bakarka eta tantaka ez aritzeko. Argitaldari eta aldizkari literarioak, batik-bat. Baina ohiturek ere organizazio molde bat sortzen dute. Ohitura berri batzu behar ditugu, hortakoz. Harreman eta komunikazio gehiago literato artean, bata bestearekin, zuzen-zuzen ala publikoaren bidez. Publikoarekin komunikazioa. Rezitariak, eta abar, hortakoz. Kritika. Kritika behar dugu. Kritikoen eta literatoen artean komunikazio gehiago behar dugu. Benetan funtzionatzen duen idazle elkarte bat behar dugu, komunikazioa ongi eta naro-naro kanalizatzeko, bizi-bizi. Sozialdu beharra dago bakar lanen eremu literarioa.

Irakurleak ez du harritu behar, euskal idazleen ereduak eta Maisuak arras diferenteak badira beren artean; eta batzuetan literaturarekin zerikusirik ez dutela ematen badu. Edo liburu hoberenen artean, esate baterako, karaktere guztiz ezberdinetako liburuak aipatzen badira. «Literatura» hitzak, esaten dizudanez, zentzu berezia du guretzat: errealitateak agintzen duena. Historiak utzi diguna. Txirotasun eta eskasiaren muga herstuek baino gehiago, eginkizunaren beraren gaurko batasunak ematen du literatur errealitate hori: inestigazio lanetik poesiaraino doan batasuna. Gaur-gaurkoz, Natur Zientzietako hiztegi bat poesia da euskaraz!

Hurrengo urteotarako, teatroari aitortuko nizkioke xantre hoberenak, idazleek hortik jotzen badute behinik-behin. Irakurleria haundirik azkar lortzea baino errazago da, bizpahiru urtetan lor daitekeena, entzuleikusleria haundi bat. Jendeak elkarrengana biltzeko gogoia duela ere, badirudi. Askatasun euforiak eta, informazio goseak eta, giro aproposa sortzen dute teatroarentzat. Baina ezin teatro klasiko-klasiko bat izango litzateke. Ikusleak ikuskari eta kantaldietara ohiturik daude eta ohiturotan orientatu beharko luke antzerkiak. Nobelak, nik uste, oportunitate onak ditu. Orain arte gehien landua saioa da. Nobela, hein batetan, saioa da. Joandako urteon jorra bat egin nahi bada —eta ezinbestezkoa dugu, nik uste—, jenero egokiena nobela izanliteke: kland estinitate, gartzela, herbeste gaiak barrentzeko eta goitzeko, nahiz beste mila problema planteatzeko; gudate urteek ere lanketa literario bat merezi luteke. Saioak, nik uste,

bere mailari eutsiko dio. Zerbait literarioago bihurtuko balitz, irabazi egingo luke.

Arrisku berriak

Askatasunak erraztasun haundiak sortuko dizkiola euskarari, uste dugu. Baina ez dugu engainatu behar. Arriskurik ekarriko diguna, bai, gauza segurua da.

Herstualdian, alienazioa gorrien-gorrien eta mingarrien zenean, zantaturik, ia itorik, desesperazioz geure identitatea bilatzen genuenean, nazio hizkuntza estimatzen ikasi dugu eta prest egon gara, euskararen alde leherrenak egiteko eta sakrifikatzeko. Aurrerantzean halako izpiriturik izango al den, ikusi egin behar. Hotz aldi edo epel aldi baten arriskua dago; sentitu, identitate arazoa libertatean ez bait da hain larri sentituko, problemak funtsean berdintsu jarraitu arren. Egia esan, euskal Unibertitate lehena lehenbailehen iristen ez badugu, nahiko pesimista izan gintezke. Izan ere, gauzak ez doaz gaizki, nahi baduzu; baina gaizki daude oraindik, oso gaizki.

Politikaren abiazarrada bizi-bizi bat ikusiko dugu, duda gabe, hurrengo urteotan. Bistan dago. Hainbeste denboran debekatuta egon den politika hori, guztion grina eta pasio bihurtuko da. Politikoak, oposizioan, gustora baliatu izan dira euskararen arazoaz. Hori ere bistan dago: zeuden eta ez zeuden problema guztiak aprobeixatu behar zituzten, oposizio absolutuan zebiltzan artean. Orain, ordea, problema eta problema artean aukerak egin beharko dira, bakoitzak bere egiazko interesen arabera. Ikusiko dugu euskararen arazoaz zein zenbat arduratzen den hemendik aurrera. Bestalde, orain artean hizkuntz arloan ematen zion bide gazte askok sozial kezka. Orain aukera gehiago egonen dira sozial kezka bideratzeko, Alderdi politikan, sindikalismoan; eta hizkuntz lan aspergarria baino erakargarriagoak gazteentzat. Andereño izateak edo baino prestijio gehiago emango dutenak ere bai, agian. Arriskuz arrisku joango dira gure urteak.

Azkenean, guretzat irteera bakarra dago: lana, elkar lana.

JOXE AZURMENDI